

ISTRSKI ŽIVLJENJSKI PROSTOR IN KOMUNIKACIJA

Nelida MILANI-KRULJAC

dr., profesor, na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Facoltà di Pedagogia, di Pula, CRO

IZVLEČEK

Problem dvojezičnosti je globoko pogojen z ideologijo, ki ima močan vpliv tako na dvojezičnost kot tudi na plurikulturalizem: ni vseeno, če v družbi prevladujejo nacionalizmi in integralizmi ter strah pred zunanjimi sovražniki, pred "tujcem", kar izziva občutek ogroženosti lastne identitete, ali pa če prevladuje demokracija in kozmopolitizem in želja po preseganju kulturnih meja.

1. VEČKOMPETENTNOST

Istrski polotok pripada tako Romanom kot Slovanom. Je tradicionalno mešano območje, ki se dotika tudi germanskega sveta. Istra, v kateri živijo tri različne narodnostne skupine, ki že stoletja preživljajo vse težave in konflikte sožitja, je tudi z vidika jezikovnega repertoarja zelo zapleteno območje. V regionalnem trikotniku Pulj-Reka-Koper so tri etnične skupine prisotne še iz časov, ko pojma naroda niso poznali, zato skupno življenje etnično različnih skupin na relativno majhnem prostoru ni pomenilo družbene diskriminacije.

Seznam regionalnih idiomov, ki jih ima istrski govorec na izbiro, je izjemno bogat in pester: poleg treh standardnih jezikov (hrvaški, slovenski in italijanski jezik) so v Istri v uporabi tudi hrvaška in slovenska narečja ter istrobeneški, istriotski in istroromunski govori. Za mikrosociolingvistiko je posebno zanimiv pojav, ko posameznik že od ranega otroštva, ko obiskuje vrtec ali osnovno šolo, obvlada več jezikov, ki jih je, spontano

ali vodeno, usvojil v družinskem in/ali družbenem okolju.¹ Večkompetentnost posameznika je sposobnost obvladavanja več jezikov in/ali več jezikovnih različic, ki je prisotna v primarnem univerzalnem večjezičnem potencialu, ki je odvisen od nevrofizioloških sposobnosti usvajanja jezika.² Danes imamo prepričljive znanstvene argumente, ki govorijo v prid obstoju bogatega in zapletenega večjezičnega potenciala pri najmlajših.

Kdor pride v Istro in se pogovarja z domačini, se lahko kaj kmalu prepriča, da so mnogi izmed njih tradicionalno in spontano dvojezični in trijezični: gre za večkompetentnost, ki je razširjena tako med Italijani kot tudi med Hrvati in Slovenci in drugimi. Seveda ne moremo govoriti o idealni, popolni dvojezičnosti, ampak o tekočem, stvarnem poznavanju več jezikov. Lahko zasledimo aditivni bilingvizem (višja stopnja dvojezičnosti, z visoko kompetenco kod), neizenačeno, šepavo dvojezičnost (srednja stopnja bilingvizma, za katero so značilne številne interference in pomenske nejasnosti)³

1. Treba je ločiti med plurilingvizmom (sočasno usvajanje več jezikov v otroštvu, v času usvajanja jezikovnih sposobnosti) in poliglotizmom (poznejše učenje novega jezika, ki temelji na prevajanju in ki ima bistveno manjši čustveni naboj od ranega, naravnega usvajanja več jezikov). Meje med plurilingvizmom in poliglotizmom niso najbolj jasne.
2. Znotraj večkompetentnosti je pomembno ločiti pasivno kompetenco (sposobnost razumevanja) različnih jezikov in variant od aktivne kompetence (ustna in pisna sposobnost proizvajanja jezika) in sposobnost funkcionalne uporabe različnih jezikov in variant v določenem okolju (komunikativna kompetenca).
3. Ta pojav je značilen, ko imamo razširjen plurilingvizem: posameznik ni sposoben obvladati dveh različnih jezikovnih in kulturnih sistemov, zato je pri izražanju prisiljen uporabljati stereotipe, kar sproža kompleksne čustvene mehanizme (občudovanje, prezir, občutek večvrednosti in/ali manjvrednosti, hierarhizacijo kultur itd.).

ter, predvsem, sotrativni bilingvizem ali semilingvizem (nižja stopnja večkompetentnosti, za katero so značilne pidžinizacija, revne skladenjske in oblikoslovne strukture ter močno omejena pomenska plat jezika). Če dobro premislimo, gre prej kot za plurilingvizem za nepopolno polglosijo: pri nekaterih imamo diglosijo tipa hrvaško + istrobeneško, pri nekaterih triglosijo tipa istrobeneško + italijansko + hrvaško, pri nekaterih celo tetraglosijo (mestni dialekt + regionalna beneška koini + standardna italijanščina + hrvaščina ali slovenščina) ali pentaglosijo (pri tistih, ki poleg romanskih idiomov uporabljajo slovenščino in hrvaščino ali pri tistih, ki uporabljajo tudi kako slovansko narečje).

Na tem mestu je potrebno orisati nekatera dejstva, ki nam bodo v pomoč pri razumevanju današnjega stanja. Revizija vzhodne italijanske meje z Londonskim mirovnim sporazumom, travma istrsko-reškega eksodusa, teritorialna razkropljenost Italijanov, ki so ostali v slovanskem morju, demografske migracije iz notranjosti proti obali in masovne imigracije iz praktično vseh krajev bivše Jugoslavije so prek vsakdanjih odnosov sožitja privedle do bistvenega zmanjšanja družbenih razlik, do odpiranja skupin, ki niti s prisilo niti z družbenim nad-

zorom niso ščitile lastnih etničnih meja; nasprotno, omejeni pojavi so spodbujali mešane zakone in na ta način močno lajšali prevladovanje ovir, se pravi sožitje različnih narodov.

V zadnjih desetletjih je novi tip plurikulturalizma, ki se je razširil po vsem polotoku, nadomestil, ne brez konfliktov, stresov in kaosa, prejšnji multikulturalizem, ki je istrsko-kvarnersko območje delil v glavnem na italijanski in venetofoni obalni pas, vmesni pas, kjer sta se mešali dve različni kulturi, in na bolj ali manj nedostopno notranjost, kjer je prevladovala slovanska kultura (Bernardi 1986.) V mešanem pasu, ki ga je tako dobro opisal Fulvio Tomizza v romanu "Boljše življenje", se je v bistvu ista kultura zrcalila v dveh prepletenih jezikovnih izrazih. Ta plurilingvizem/plurikulturalizem je bil z ene strani omejen z italijanskim, z druge pa slovanskim monokulturalizmom.

Če plures pomeni prepletanje in prevzemanje dveh jezikov/kultur, potem lahko mirno rečemo, da je bil za Istro značilen multikulturalizem - dve enokulturni/enojezični območji, obalno in notranje, sta bili med seboj ločeni z večjezičnim in večkulturnim pasom dotika.

Zaradi radikalnega povojnega teritorialnega preus-

Rovinj / Rovigno. Panorama (Foto: G. Filipi, 1993).

troja današnja razvrstitev jezikovnega repertoarja v Istri vsekakor ni sociološko nevtralna. Zelo težko je obdržati ravnovesje večplastnega jezikovnega repertoarja, ker se sama po sebi vsiljuje jasna hierarhija prisotnih idiomov, od domačega govora do jezika, ki se uporablja v javnih ustanovah in ob formalnih priložnostih. Sleherna različica ima točno določeno uporabo, ki je natančno kodificirana in dejavniki, ki delujejo znotraj jezikovnega repertoarja, so nejezikovni: predvsem politični, socialni, psihološki, gospodarski in taki, ki so v neposredni zvezi s kulturno identifikacijo. Code switching je interkomunikativna strategija, ki temelji na pravilih, predpostavkah in določenem background knowledge, ki jih, vsaj delno, sprejema širša skupnost. Gre za komunikativno sredstvo, ki je na razpolago dvojezičnim govorcem za doseganje njihovih konverzacijskih, interakcijskih in, širše, družbenih ciljev.

V "družbeni areni" so bili najbolj prizadeti Italijani; njihov jezik, iztrgan iz naravnega okolja z novo državno mejo, je obvisel v zraku in postal podoben neveljavnemu bankovcu. Njegova uporaba se je omejila samo na šole, časopisne hiše in na prireditve U.I.I.F. (Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume). Račun so plačevali v glavnem mladi pripadniki manjšine, ki so se po končanem šolanju kot dvojezični govorniki vključevali v svet dela in z leti postopoma izgubljali sposobnosti, ki so jih bili usvojili med šolanjem v italijanskem knjižnem jeziku, in se znova znašli v diglosičnem jezikovnem okolju - ponovno so začeli uporabljati samo italijanski dialekt in hrvaški ali slovenski standardni jezik. Njihov problem v bivši Jugoslaviji in danes je isti: to ni istrobeneščina, temveč način, ki bi jim omogočil uveljavljanje komunikativne kompetence na širši družbeni ravni, izven šolskega poslopja. V družbenem okolju je namreč bore malo možnosti za naravni jezikovni transfer, za uporabo italijanskega jezika in za ustvarjanje v njem, kar zaradi poznavanja več jezikov neizogibno povzroča interference. Res je, da narečje, ki ni zaščiten s standardnim jezikom, brez težav lahko postane ljudsko izročilo, a tak idiom ni sposoben niti za sprejemanje obnovljenega kulturnega in simboličnega zaklada v Italiji v zadnjih petdesetih letih (Milani in Orbanić, 1991) niti za jezikovne izmenjave z dvojezičnimi slavofoni tretje generacije, ki ne govorijo istrobeneščine, ampak standardno italijanščino, ki so se je naučili v šoli. Na žalost jezik, ki nima možnosti za javno uporabo, ni dovolj vitalen, da bi se lahko nemoteno in prosto razvijal.

2. ODNOSI MED NARODI IN ŽIVLJENJSKI PROSTOR

Danes je treba na polotoku ločiti tri vrste etničnih odnosov: 1. strpni odnosi med tremi avtohtonimi skupnostmi, italijansko, hrvaško in slovensko, ki pojem "istrstva" sprejemajo in ga razumejo kot skupno zgodovino,

teritorialno pripadnost in mentaliteto; 2. zmerni odnosi med domačini in neslovenskimi ali nehrvaškimi priseljenci (Bosanci, Srbi, Črnogorci, Makedonci, Albanci, Muslimani itd.), ki so v glavnem bolj ali manj normalni, in 3. nestrpni odnosi med domačini in hrvaškimi ali slovenskimi priseljenci, ki, ojačani z novima suverenima državama, nočejo razumeti istrske posebnosti in v Istri vidijo samo dominantno stoletno prisotnost lastnega naroda; "različnost" imajo za tujek in na vse načine poskušajo popolnoma poslovaniti istrsko družbeno tkivo; niso za mirno sožitje, ne spoštujejo tuje različnosti in ne dovolijo prodora jezika/kulture drugega v lastno primarno kulturno matriko - torej tega, kar se danes ponuja kot racionalen odgovor na tragedijo v bivši Jugoslaviji. Zaradi bistvenih sprememb socialnega tkiva v zadnjem petdesetletju je Istra popolnoma odpravila predsojke do drugega.

Proces je bil zelo težaven, vendar prepletanja in stalna izmenjava vlivata Istri življenjske sokove, in to je lahko veliko bogastvo, če se vse skupaj razvija postopoma in s spoštovanjem. A ne tako krčevito kot po II. svetovni vojni, ko je prišlo do eksodusa in travmatičnega stanja med Italijani, ki so ostali v slovanskem svetu.

V imenu "bratstva in enotnosti" je Istra postala čudovito, čeprav neprimerno stičišče mnogih različnosti: in ne samo stičišče, postala je še nekaj več, prostor sožitja.

Pod mlinskim kamnom petdesetletnega jugoslovanstva, neodvisno od populacije, ponarejene z režimsko propagando, so vsi preživeli - navadni ljudje, posamezniki z lastnimi paradoksi in vprašanji, so se postopoma združili v skupnost, ki se imenuje Istra: med preprostimi ljudmi delujejo zelo enostavne ljudske zakonitosti, ki veljajo za slehernega posameznika, ne glede na barvo kože ali raso, ne glede na versko ali narodnostno pripadnost.

Soočanje različnih narodov je v začetku potekalo zelo zelo težavno, mnogi so plačali previsoko ceno na psihični ravni: vsakdo si je prizadeval vsiliti drugemu podobo lastne identitete. Težko je bilo uveljaviti lastno osebnost; ostali so te ali sprejeli ali odklonili. Vsi so se morali močno truditi, da bi bili za druge sprejemljivi, niso smeli motiti njihove predstave o sebi. Na ta način so si porazdelili pezo sožitja in živeli drug poleg drugega, ne da bi se medsebojno uničevali in drug drugega zanikali. Vsakdo je prevzel svoj del bremena prilagajanja in na nek način tudi težave tujega prilagajanja.

Vsi ti procesi imajo za cilj doseganje kosenza med različnimi narodi v istrskem življenjskem prostoru. Tak način življenja je uskladil zavest o "šibkem mnenju" (Vattimo in Rovatti, 1983) in občutek nenehne izpostavljenosti spreminjanju in prilagajanju; tako da ego ne predstavlja več "entitete", temveč semiotično "modaliteto". V razpravah lahko zasledimo različne oblike "upoštevanja subjektivnosti" (Sbisà, 1989), ker se "pr-

votna kulturna predstava" kaže v obilici možnih načinov individualizacije, tako da posamezniki in skupine v ponujeni pomenski polifoniji iščejo lastno samobitnost, ki dopušča tudi protislovja, hkratnost nasprotujočih si čustev in nejasnosti. Vendar je "šibkost" mnenja, kot "socialno" bivanje, le površinski pojav: se pravi, da je le-to odvisno od "prakse" (Prieto, 1975) in ustroja gospodarske proizvodnje ter močno pogojeno z odnosi med skupinami, ki so posledica ideologij (Rossi-Landi, 1972). Na teh osnovah se od vsakega udeleženca skupnega življenja pričakuje, da nadzira svoje spontane reakcije na način, da dejstva, ki jim neizogibno subjektivno nasprotuje, spremeni v taka, ki so za skupnost splošno sprejemljiva. Posledica tega je minimalen konsenz, ki omogoča vsakomur sprejeti lastno psihično in/ali socialno neuravnovešenost in postati nosilec splošno sprejetih vrednot. Pa čeprav vse to zahteva določeno osebno in/ali kolektivno žrtev. V skoraj petdesetih letih so kruta pravila socialne strpnosti v ljudeh razvila zadovoljivo sposobnost produktivnega, iskrenega sobivanja, brez bojzani pred prevlado neke skupine. Če malo razlik izzove nacionalizem, ga mnoge razlike oddaljijo od zavesti.

Glede na vse doslej povedano kakor tudi zaradi spremembe sociopolitičnega ustroja je jasno, da je najbolj pereč eksistenčni problem istrskega prebivalstva, kako živeti oziroma preživeti v spremenjenem življenjskem prostoru.

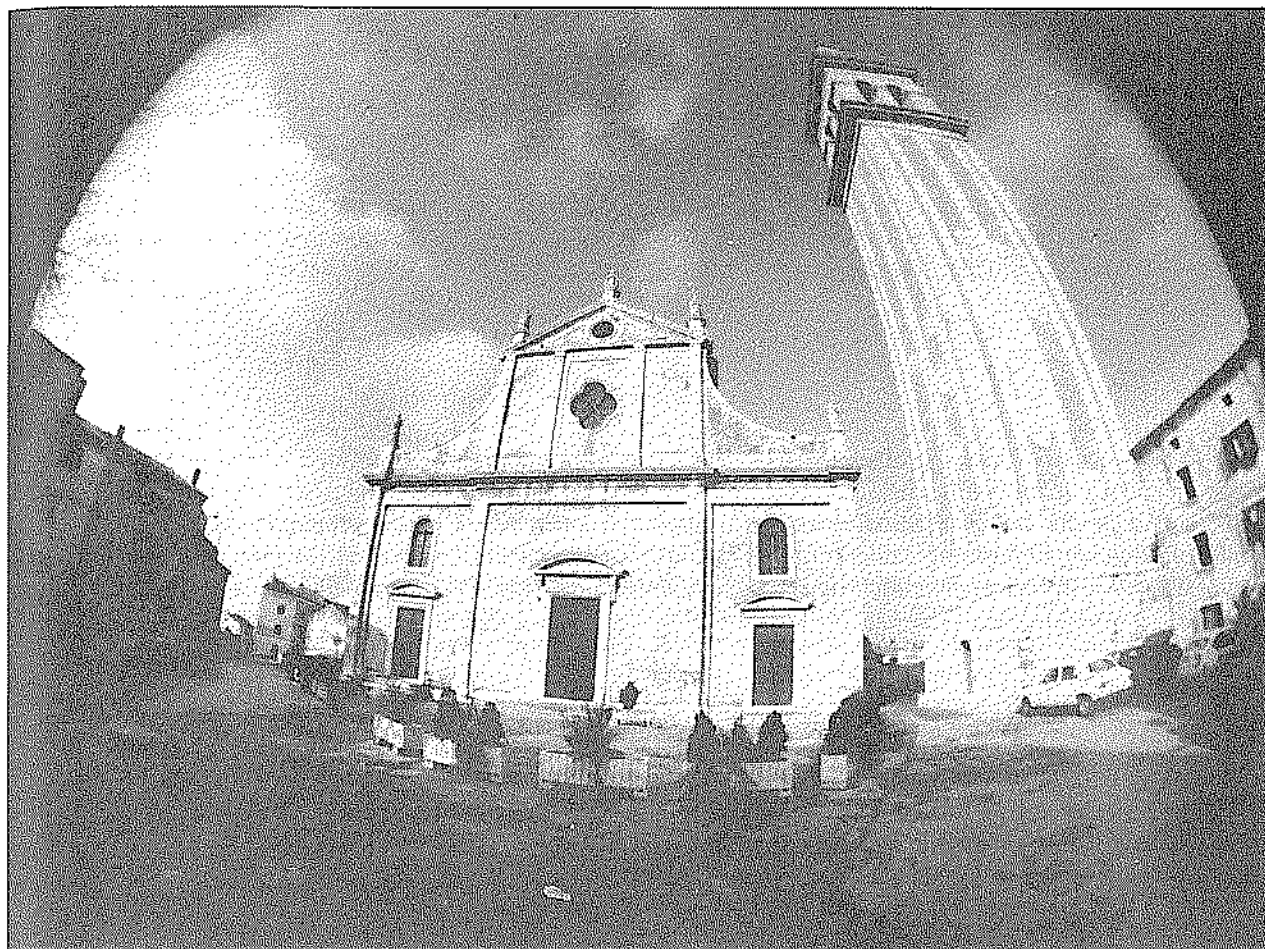
Istra ni amorfen, nevtralen prostor, temveč organizem, ki živi zahvaljujoč simbiozi ljudi in pokrajine in ki hrani v sebi celotno zapleteno tkivo stoletnih dogajanj, substrat sedanjih in bodočih ustrojev. Istra je sočasno pokrajina in družba -teritorialna družba, kot pravijo pravniki. Obstaja torej osebni odnos do teritorija, ki ga je treba razumeti kot odnos posameznika do lastnega življenjskega prostora. V tem primeru ne gre zgolj za čustvene, temveč tudi za eksistenčne odnose, ki vsakogar izmed nas za vedno navežejo na rodno grudo, kjer se najbolje počutimo. In tako se Istra v svoji celovitosti kaže kot temeljna prostorska dobrina svojih prebivalcev. Dobrina, katere se posebej zavemo šele, ko jo nekdo od zunaj razkosa in razdeli, kot se je to zgodilo nedavno s slovensko-hrvaško državno mejo. Prostorske dobrine so tudi kulturne - če jim družba da kulturno vrednost in zanje skrbi. Vse to ima velik pomen za ohranjanje in skrb za prostorske/kulturne dobrine. Ohranimo lahko samo tisto, kar ima določeno vrednost in pomen. Ohranitev in zaščita sta predvsem kulturni problem v najširšem pomenu. Meja zanika zaščito prostorskih/kulturnih dobrin. Spomnimo se Fulvia Tomizze, ki se je celo življenje prebijal skozi prepletanja, skozi prostorske omejitve, skozi spominske omejitve, skozi spoznavne omejitve in iskal lastno identiteto in podobo. To so poti, ki vodijo do kulturne identitete samosvojega in čustvenega človeka. Vse, kar človek počne, je odvisno od izkušenj v zvezi s prostorskim in življenjskim okoljem.

Občutek prostora dolgujemo sintezi številnih vidnih, slušnih, kinetičnih, olfaktičnih in termičnih zaznav (Hall, 1987), ki so odvisne od naše kulture. Ustroj in pomen naših čutov, ki so univerzalni, sta odvisna od kulture. Jezik, ki prenaša kulturo, usmerja vse naše percepcije o svetu, ki nas obkroža: zato je naše dožemanje narave pogojeno z jezikom. Kategorij in tipov, ki jih mi določimo, ni v pojavnem svetu. Nasprotno, svet je kalejdoskop vtisov, ki jih je treba oblikovati s pomočjo naših jezikovnih sistemov.

Razširjenost istrske dvojezičnosti in večkulturnosti pomeni, da italijanska komponenta ni več "mrtvi kot" za slavofone, ampak je postala sestavni del tudi njihove kulture, od tujka se je spremenila v encim, ki pozitivno deluje na družbene procese in na življenjski prostor, postala je dostopna slovanski mentaliteti in le-ta jo lahko izkoristi, kar je povzročilo radikalne spremembe tudi glede načina "izkoriščanja" in zaščite življenjskega prostora. "Dvojneži", otroci iz mešanih zakonov, ki so se rodili v zadnjem petdesetletju, sodelujejo v italijanski in slovanski kulturi kot nosilci globalnih simbolov in vrednot in na ta način nasprotujejo pogledom na svet za katere je značilna centralizacija v okviru lastnega naciona. Na splošno je istrska družba na prehodu proti antixenofobiji, s pomočjo ponovnega odkrivanja vrednot, skritih v življenjskem prostoru, prehaja z etnocentrizma (od dveh nasprotujočih si etnocentrizmov je vedno veljal zakon močnejšega) na kulturni relativizem, kjer izbire niso več pogojene, ampak proste in s sociološkega vidika nevtralne. To je ekološka nevtralnost (Orbanič, 1991), ker po eni plati spoštuje okolje v njegovi celovitosti, po drugi pa enotnost odnosa do vrednot in prilagajanja v isti osebi, kar je bistvo "kulture sožitja". Take tendence razvoja kulturnih standardov naj bi zaustavile propadanje življenjskega prostora in pozitivno vplivale na ohranitev izražanja pluralizma s pomočjo teritorialnih vrednot, ki so bile vedno prisotne v italijanski istrobenečanski komponenti in vsem ponujale možnost sproščene plurilingvističnega in plurikulturnega življenja.

3. NACIONALNA DRŽAVA

Danes imamo opravka z novimi državami, ki se rojevajo kot slabi posnetki zahodnih držav. Kakor pred stotimi ali stopetdesetimi leti si nacionalne države na vse kriplje prizadevajo uveljaviti enojezičnost/enokulturnost. Vzroki za odklanjanje večjezičnosti so najbrž mnogi. Mogoče arhaična potreba po varnosti, ki sili v razmišljanje, da je edini pravi jezik lastni jezik. Tudi zgodovinarji italijanskega jezika so mnogo let nerazumno skrivali resnično stanje glede italijanskih dialektov in drugih jezikov v Italiji; zelo malo zgodovinarjev je politično, kulturno in literarno podobo Italije orisalo v pravi luči, upoštevajoč zelo poseben položaj nacional-

Vodnjan / Dignano. Cerkev Sv. Blaža / Chiesa di S. Biaggio (Foto: G. Filipi, 1993).

nega jezika, ki je pravzaprav tuj jezik v lastni domovini, kar ima za posledico marginalizacijo mnogih delov prebivalstva glede šole, izobraževanja, skupnega družbenega, intelektualnega in političnega življenja. Nacion je "enoten v orožju, jeziku in oltarju, spominu, krvi in srcu". Tako če se (so se) znotraj državne skupnosti najdejo (našli) različni jeziki, problem konča pod preprogo; v idealnih, včasih tudi realnih pogojih s pomočjo bolj ali manj represivne politike potujčevanja in glotofagije. Različni vzroki vodijo k pogostemu zanemarjanju, zavračanju, nasprotovanju in brisanju stoletne zgodovinske in kulturne tradicije večjezične realnosti neke družbe, države. Bivša Jugoslavija je vsiljevala melting pot v imenu "bratstva in enotnosti".

Kaj nam prinašajo nedavno ustanovljene države? Obstaja tveganje, da nekdo izven Istre poskusi vplivati na trenutno stanje in spremeni odnose vzajemnega sožitja, ki so se v dobršni meri že popolnoma ustalili. Če je miroljubno dejstvo, da je Istra objektivno posebna in zato nerazumljiva enoznačnemu središču, ki privlači kot magnet, je manj miroljubno Istrane siliti, da vztrajajo pred nacionalizmom in mističnim modelom fuzije, ki

nas bombardirata s potiskanega papirja, avdia in videa.

Zato se danes ne postavlja le vprašanje zaščite italijanske manjšine, ampak vprašanje zaščite celotnega istrskega konteksta. Celoten kontekst in njegov ustroj dobiva poseben pomen, ko črte razpada etničnih, jezikovnih in verskih prvin ne sovpadajo med seboj, ampak se izmenjujejo, prepletajo in druga drugo iztiskajo.

Jasno, moramo biti realistični: od nacionalnih držav nihče ne pričakuje sproščenega prepuščanja čustvom, domišljiji in aktivnega sodelovanja. A prav gotovo bi bilo še slabše, če bi dopustili, da pod enoličnim kozmetičnim ličilom zbledi obilica možnosti, in še enkrat doživeli prevlado kolektivne hegemonije strahu in ravnodušja, tek proti maniheizmu, prastaremu monolitizmu mož v uniformah.

4. ZAKLJUČEK

Današnja znanost lahko brez težav dokaže, da je večjezičnost popolnoma normalen pojav. Vsi mi smo odprti sistemi, poliidentitetni, in smo sposobni brez težav obvladati dva-tri jezike. Vendar s pretvezo o obrambi

identitete kulturne večine ni moč opravičiti dejstva, da se od pripadnika manjšine zahteva popolna pripravljenost na interkulturalizem, medtem ko se večina brani vsake kontaminacije lastne, deviško čiste kulture. Skratka: kulturo zase, interkulturo za manjšine. Do postopnega odkrivanja tisočletnega zaklada, ki se je nakopičil skozi stoletja prepletanj, preživetij, novih naseljevanj - vse to je v Istri stalnica - je moč priti le, če vsem tradicionalnim istrskim etničnim skupinam priznamo na-

čelo "enakih priložnosti". A to načelo ni v skladu s prezirom do prednikov, z zanikanjem kulturne dediščine latinske, beneške in italijanske civilizacije, z namernim neupoštevanjem prostorskih značilnosti in ignoriranjem zgodovinskih dogodkov, z režimskimi metodami, ki se samo nadaljujejo iz prejšnjega sistema in imajo vlogo diskriminirati teritorialne človeške in družbene potencialne, če le-ti ne sovpadajo z nacionalnim jezikovnim obrazcem centralistične države.

RIASSUNTO

Il presente saggio tratta i problemi del bilinguismo e pluriculturalismo in Istria. L'orizzonte teorico entro il quale si colloca il problema della comunicazione è profondamente condizionato dall'ideologia con cui ci si accosta al fenomeno del bilinguismo e del pluriculturalismo: a seconda se in essa prevalgono le spinte nazionaliste e integraliste e la paura di veder minacciata dall'esterno, dallo "straniero", la propria identità; oppure che abbiano il sopravvento le spinte democratiche e cosmopolite verso l'apertura e il superamento dei confini culturali..

LITERATURA:

BERNARDI, U. (1986): La cultura istro-veneta come identità e veicolo di comunicazione negli scambi culturali dell'Alto Adriatico, str. 9-27, v Atti del Convegno a cura del Circolo di Cultura istro-veneta "Istria", Trst 1989.

CARACCILO, A. (1990): L'ambiente come storia, Universale Paperbooks, Il Mulino.

DE MAURO, T. (1982): Minisemantica, Laterza, Roma-Bari.

GRIZE, J.B. (1976): "Matiriaux pour une logique naturelle", Travaux du Centre de Recherches Semiologiques de Neuchatel
HALL, E.T. (1978): La dimension cachée, Seuil, Collection Points, Paris, str. 15.

MILANI KRULJAC, N. in ORBANIĆ, S. (1991): Italofoonia nel triangolo istro-quarnerino, v Atti ed Inchieste di "Quaderni Veneti", (a cura di G.Padoan e U. Bernardi) Longo Editore, Ravenna, str. 79-101.

ORBANIĆ, S. (1991): Patente di neutralità, v Panorama št. 22/1991, Reka, EDIT, str. 8-10.

PRIETO, L. (1975): Pertinence et pratique, Paris, Minuit (it. prevod D. Gambarara, Pertinenza e pratica, Milano 1976, Feltrinelli-Bocca)

SBISA', M. (1989): Linguaggio, ragione, interazione, Bologna, Il Mulino.

SCHIAVI FACHIN, S. (1989): Linguaggio, lingua ed identità etnico-culturale nel villaggio globale. v Scuola e Convivenza/Šola in sožitje, Circolo culturale "Ivan Trinko", Čedad/Cividale, str. 91-105.

VATTIMO, G. in ROVATTI, P.A. (a cura di) (1983), Il pensiero debole, Milano, Feltrinelli.